

FUZÛLÎ'DE VARLIK YOKLUK ÇOKLUK:BİN VARMIŞ BİR YOKMUŞ ÇOK VARMIŞ HİÇ YOKMUŞ*

*Gülgün YAZICI***

ÖZET

Ses ve kelime tekrarları, ikilemeler, anlam karşıtıllıkları, paralel ve simetrik söyleyişlerle ve adeta kelimelerle oynayarak kendine mahsus, oyunlu ve masalsı bir şiir dili oluşturan Fuzûlî, şüphesiz Türk şiir dilinin kurulmasında da müstesna bir yere sahiptir. Makalemizde onun kelimelerle oyununda en çok başvurduğu karşıtıllamalar, var-yok / çok-yok karşıtıllığı çerçevesinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, şiir dili, karşıtıllama, varlık-yokluk.

FUZULI: EXISTENCE, NON-EXISTENCE AND MULTIPLICITY

ABSTRACT

Fuzuli has an exceptional role in founding of the Turkish Poetry language with his sound and word repetitions, dilemmas, opposites of the meanings, parallel and symmetrical articulatory. He has a special, fantastic style by playing with words. Our article will be considered as well his that with of language poetry.

Key Words: Fuzûlî, poetry language, existence, nonexistence, multiplicity.

Şiir dili üzerine yapılan çalışmalar göstermektedir ki şiir, yazıldığı dilin ses sisteminden alınma sesler üzerine kurulur ve onların yardımı ile iletilir. Türk şiir dilinin de yüzyıllar içinde takip edilebilen temel ses araçları, ses ve kelime tekrarları, Türkçenin yıllar boyu

* Bu makale, 13 Şubat 2009 tarihinde Kayseri'de Klasik Türk Edebiyatı Topuluğu tarafından düzenlenmiş olan III. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına)'na sunulan tebliğden geliştirilerek oluşturulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çanakkale/ TÜRKİYE. gulgunyazici@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 4/6 Fall 2009

oluşturduğu söz ve anlam birimleri, konuşma diline ait söz kalıpları, atasözleri, deyimler, söz dizimi ve paralelliklerdir. Şairler, bu özellikleri bireysel dil kullanımları çerçevesinde kullanarak kendilerine mahsus karakteristik bir şiir dili oluştururlar¹. Türk şiir dilinin yüzyıllar boyunca devamlılık gösteren ses araçlarını başarıyla kullanarak özel bir şiir dili oluşturan şairlerimizden biri Fuzûlî’dir.

Şiiri sözlerle ortaya konan bir çeşit mimarlık olarak tanımlayan Prof. Dr. Cem Dilçin’e göre şiir sanatının en güçlü mimarlarından birisi olan Fuzûlî, bu mimarının yapı taşlarını oluşturan söz, ses ve anlam unsurunu büyük bir başarıyla dengelemiş; şiirini çok sağlam bir yapı üzerine oturtmuştur². Bu sağlam yapının kurulmasında ses ve kelime tekrarları, ikilemeler, anlam karşıtlıkları, paralel ve simetrik söyleyişler çok önemli bir yer tutmaktadır³. Tanpınar’ın “kendisine mahsus ferdî masalı olan bir adam”⁴ dediği Fuzûlî, bütün bu unsurlarla kendine ait çok özel, adeta masalsi bir şiir dili oluşturmuştur. Bilindiği gibi *masal dili*, hayal gücü ile dolu, simge ağırlıklı ve oyunlu bir dildir. Kanaatimizce Fuzûlî’nin dilini niteleyen en güzel sıfat da “**oyunlu**” dur, o bir söz mimarı olmasının yanı sıra, aynı zamanda adeta kelimelerle oynayan bir söz cambazıdır.

Makalemizde Fuzûlî’nin şiir dilinin bu oyunlu yönü, şiirlerinde bolca kullandığı var-yok / çok-yok karşıtlığı çerçevesinde ortaya konmaya çalışılacaktır.

Fuzûlî, bu karşıtlığı Türkçe Divanı içine serpiştirilmiş beyitlerde kullandığı gibi “yoh” redifli 2 gazel yazmış ve her ikisi de 7 beyitten oluşan bu gazellerin ilkinde 2, ikincisinde ise 5 beyti var-yok karşıtlığı üzerine kurgulamıştır.

¹ Şiir dili ve Türk şiir dili hakkında geniş bilgi için bkz. Tunca Kortantamer, “Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişmesinin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri I*, Ankara 1993, s. 273-336; Doğan Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara 1999.

² Cem Dilçin, *Fuzulî Divanı Üzerine Notlar*, Harvard University, Cambridge, 2001, s. XVII-XVIII.

³ Fuzûlî’nin üslup özellikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Cem Dilçin, “Fuzulî’nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi”, *Türkoloji Dergisi*, C.IX, S.1, Ankara 1991, s.43-98; Cem Dilçin, “Fuzulî’nin Şiirlerinde Söz Tekrarlarına Dayanan Bir Anlatım Özelliği”, *Türkoloji Dergisi*, C.X, S.1, Ankara 1992, s. 77-114 Cem Dilçin, “Fuzulî’nin Şiirlerinde İkilemelerin Oluşturduğu Ses, Söz ve Anlam Düzeni”, *Journal of Turkish Studies*, *In memoriam Abdülbaki Gölpınarlı I*, Harvard 1995, s. 157-202; Cem Dilçin, *Fuzulî Divanı Üzerine Notlar*, Harvard University, Cambridge, 2001; Gülgün Yazıcı, “Fuzulî’de Zıt Kavramların Kullanımı ve Tezatlı Anlatım”, *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Cem Dilçin Armağan Sayısı, Harvard 2009 (Aralık 2009’da yayımlanacak.).

⁴ Ahmed Hamdi Tanpınar, “Fuzulî ve Bâkî”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul 1995, s. 152-156.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Fuzûlî, var-yok karşıtlığını beyitlerinde üç ana çerçevede ele almış gözükmektedir:

-sevgilinin fiziki ve moral özellikleri açısından var ve yok karşıtlığı

-âşkın özellikleri açısından var ve yok karşıtlığı

-tasavvufî bir kavram olarak varlık yokluk meselesinin ele alındığı beyitler

Sevgilinin var / yokları

Fuzûlî, tekrarlardan da yararlanarak var-yok karşıtlığını sevgilinin hem fiziki hem moral özelliklerini anlatmakta büyük bir başarıyla kullanır. Bu çerçevede ilk ele aldığı güzellik unsuru sevgilinin ağzıdır. Divan şiirinde küçüklüğünden ve görünmezliğinden dolayı “yok” olarak nitelenen ağız, kapalılığı ve gizliliği dolayısıyla aynı zamanda sırdır. Fuzûlî de ağız bu özellikleriyle yok ve sır oluşuyla ele alır. Ağız yoktur, ama var olan sözü söylemekle var olduğu anlaşılır. Yoktan (ağızdan) var olan söz, bir yandan ağzın sırrını, yani varlığını ortaya koyduğu gibi bir yandan da kâinatın yoktan var edilişi sırrını açıklamaktadır. Ağzın bir yok olup bir var olması özelliğini, daha doğrusu varlığının / yokluğunun belirsizliğini öne çıkarmak üzere “var olmak” fiilini mişli geçmiş zaman çekiminde kullanan Fuzûlî, bunu “düşvâr imiş” içinde de tekrarlayarak daha da vurgular. Bilindiği gibi “mişli geçmiş zaman” masallarda da belirsizliği vurgulamak için kullanılır. Aynı zamanda ‘var imiş’te bir karşıtlama da yaparak ağzın aslında yok olduğunu ifade etmek istemiştir.

Halka ağzuñ sırrını her dem kılur izhâr söz
Bu ne sırdur kim olur her lahza **yohdan var** söz G.119/1⁵

Yitmek olmaz lafz-ı cân-bahşuñla ağzuñ sırrına
Vahydür gûyâ bu kim mutlak ağız **yoh var** lafz G.141/3

Bilmez idüm bilmek ağzuñ sırrını düşvâr imiş
Ağzuñı dirlerdi **yoh** didüklerince **var** imiş G.132/1

⁵ *Fuzulî Divanı* (haz. Prof. Kenan Akyüz, Süheyl Beken vd.), Ankara 1990. Beyitlerde gösterilen şiir ve beyit numaraları bu esere aittir. Ancak şiirler 16. yüzyıl imla ve fonetik özelliklerine göre yeniden yazılmış, Prof. Dr. Cem Dilçin’in Fuzûlî’nin üslup özelliklerinden hareketle Fuzûlî Divanı’nın 3 ayrı neşri arasındaki metin farklılıklarını teke indirerek beyitler üzerinde yaptığı düzeltmeler dikkate alınmıştır. Cem Dilçin, *Fuzulî Divanı Üzerine Notlar*, Harvard University, Cambridge, 2001.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Fuzûlî, var-yok karşıtlığını zaman zaman ona paralel olarak kullandığı çok-yok karşıtlığı ile de destekler, bu durumda şairin ustaca gerçekleştirdiği söz dizimiyle arka arkaya gelen var, yok, çok, yok kelimeleri hem ilk anda okuyucuyu şaşırtır, neyin var neyin yok olduğunu anlaşılmaz kılar, hem de beyte simetrik bir yapı kazandırır.

Sevgilinin dudakları ve sözü biriciktir, benzersizdir; dudakları gibi la'1, sözü gibi kıymetli inci yoktur. La'1 ve inci çoktur, ama sevgilinin dudağı gibi inci yağdıran la'1 yoktur. Şair burada ilk mısra da var-yok karşıtlığını “şehvâr” kelimesi içinde verir, bu iki karşıt kelimenin ilk mısra da yan yana kullanılması adeta şairin bize 2. mısra da vereceği asıl düşüncesine bir ipucu mahiyetindedir:

Leblerüñ tek la'1 ü lafzuñ tek dür-i şeh-vâr **yoh**
La'1 ü gevher **çoh** lebüñ tek la'1-i gevher-bâr **yoh** G.61/1

Birbirine çok benzeyen şu iki beyitte de Fuzûlî, bir var bir yok, bir çok bir yok diyerek okuyucunun aklını iyice karıştırmaktadır:

Dünyada sana benzer peri gibi güzeller var, yok demiyorum, güzel çok var, ama senin gibi kan dökücü yok.

Puthanede yüzü güzel putlar yok demiyorum, çok var, ama sana benzeyen kan dökücü bir put yok.

Dehrde hem-tâ saña **var** perî **yoh** dimen
Var güzel **çoh** velî sen kimi hun-hâre **yoh** G.60/4

Sûreti zîbâ sanemler **yoh** dimen büt-hânede
Var **çoğ** ammâ saña beñzer büt-i hun-hâr **yoh**⁶ G.61/6

Fuzûlî var-yok, çok-yok karşıtlığını bazen paralel anlamlar oluşturmakta da kullanır. Bu durumda birbirine zıt iki kavramı var-yok ya da yok-çok kelime çiftiyle öylesine eşleştirerek kullanır ki -adli yok / zulmü çok, cevri var / lutfu yok- bu eşleştirme ilk bakışta önce söylediği ifadenin sanki zıttını söylemiş intibai bırakır ve okuyucuyu ilk anda yanıltır, ancak dikkat edilirse bu ifadelerin birbirine zıt olmadığı, zıt kavramlardan oluşan söz gruplarının aslında paralel bir anlam taşıdığı görülür:

Dimen kim '**adli yoh** yâ **zulmi çoh** her hâl ile olsa

Göñül tahtına andan gayrı sultan olmasun yâ Rab G.30/6

⁶ Dilçin, bu mısraın “**Var çoh** ammâ bir saña beñzer büt-i hun-hâr **yoh**” varyantını “bir” kelimesinin “var”daki tezati yok ettiği gerekçesiyle doğru bulmaz (Dilçin, s.60). Kanaatimizce “bir” kelimesi yoh / var, çoh / yoh arasındaki zıtlığın paralellliğini de bozmaktadır.

Senden itmen dâd **cevrüñ var lutfuñ yoh** diyüp

Mest-i zevk-i şevkuñam birdür yanumda **var yoh** G.61/2

Adl ile zulm, cevr ile lutf biri birine zıt kavramlar oldukları halde, adaletin yokluğu ile zulmün çokluğu; lutfun yokluğu ile cevrin varlığı birbirine zıt değil, paralel durumlardır. Fuzûlî “birdür yanumda var yoh” derken belki söyleyişindeki bu inceliğe de dikkat çekmek istemiştir.

Âşıkın var / yokları

Fuzûlî, âşıkın derdinin çokluğu, derdini açıklamasının imkânsızlığı ve dert ortağının bulunmayışını anlatırken de var-yok, çok-yok, az-çok karşıtlığına başvurur, bu kez var ve yok kavramlarının ifade ettiği manayı vurgulamak ve karşıtlığın etkisini artırmak için sayı sıfatlarından da yararlanır. Âşıkın derdi çok, ama hemderdi yoktur; yüz bin gizli derdi vardır, ancak buna karşılık bu derdi açıklayacak kudreti yoktur; bin gamı olmasına rağmen bir gamhârı yoktur; sabrı azdır ama çok (yüz bin) bela içindedir. İlk beyitte çoh-yoh karşıtlığı dost-düşmen, kavî-zebûn karşıtlığı ile ikinci beyitte ise pinhân ve izhâr karşıtlığı ile pekiştirilmiş, ayrıca vurguyu artırmak için kelime tekrarlarından da yararlanılmıştır:

Dost bî-pervâ felek bâ-rahm devrân bî-sükûn
Derd **çoh** hem-derd **yoh düşmen kavî** tâli‘ **zebûn** G.232/1

Kime izhâr eyleyem bilmen bu pinhân derdi kim
Var yüz min derd-i pinhân kudret-i izhâr **yoh** G.61/3

Ey Fuzûlî sehdür her gam ki gam-hârı ola
Gam budur kim mende **miñ** gam **var bir** gam-hâr **yoh**
G.61/7

Ey Fuzûlî cevr-i **yâr** u ta ‘ne-i **ağyârdan**
Var yüz miñ gam bu hem **bir** gam **yoh** gam-hârumuz
G.120/7

Sabrum **alup** felek maña yüz miñ belâ **virür**
Az olsa bir metâ‘ aña il **çoh** bahâ virür G.109/1

Bir tasavvufî terim olarak var / yok, varlık / yokluk

Sevgili ve âşıkla ilgili olarak zikredilen hemen bütün beyitlerde de var-yok karşıtlığı, tasavvufun varlık-yokluk meselesini çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır, ancak Fuzûlî, özellikle bazı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

beyitlerinde bu kavramlara doğrudan doğruya vahdet-i vücud düşüncesinin bu en temel meselesini işlemek üzere yer vermiştir⁷.

Bu beyitlerde var ve yok kelimeleri “var, varlık, var eylemek”, “yok, yokluk, yok olmak, yok etmek, yok eylemek” gibi türevleriyle farklı anlam çağrışımları yapacak şekilde türlü söz oyunları içinde kurgulanmıştır. “var” ve türevleri, mevcudiyet, var olma durumu; kibir, enaniyet; ömür, hayat; servet, mal, mülk; kalıcı olan, gelip geçici olmayan, baki gibi farklı anlamlarda kullanılırken “yok” ve türevleri ise yok olma, bulunmama durumu, adem; fakirlik, yoksulluk; hiçlik anlamlarında fani, fena, fenafillah ve ifna kavramlarıyla da bağlantılı olarak beyitte yer alırlar.

Âşık sevgilinin deheni veya didarı fikriyle varını, varlığını, zaten hakikatte var olmayan, mutlak varlığın varlığına nazaran geçici, fani, gölge olan varlığını yok eder, çünkü yoktan var eyleyen Allah, kuluna da varını yok etmesini emretmektedir, âşıkın da yok olmaktan, fani varlığını yok etmekten bir maksadı vardır: ebedi varlığa, bekabillaha ulaşmak. Zaten âşıkın varı, varlığı yoktur, olması mümkün değildir, ya da yok / fani oldukça var / baki olacaktır. Bu sebeple var kaygısını, yok gamını çekmeye gerek yoktur, aşk kadehiyle kendinden geçip varlığa ve yokluğa bir nazarla bakmak ve vahdet sırrına ermek gerekir:

Varumı fikr-i dehânuñla **yoh** itdüm kim kazâ
Böyle emr itmiş maña **yohtan** meni **var** eylegeç G.51/4

Dehenin isterem ey ‘ışk **yoğ** it **varlığum**
Ki **yoğ** olmakda bu gün bir garazum **var** menüm G.207/2

Zevk-i dîdârıyla dil-dâruñ **yoğ** itdüm **varumı**
Devlet-i bâkî ki dirler devlet-i dîdâr imiş G.132/6

⁷ Şiirimizde yokluk / adem kavramını işleyen ilk şiir, Âkif Paşa'nın Adem Kasidesi kabul edilir ve ondan önce Türk şiirinde bu kavramın derinlemesine işlenmediği öne sürülür. Halbuki İslam felsefesi ve dolayısıyla tasavvufun konusu içine giren bu kavram, başta Yunus Emre olmak üzere mutasavvıf olsun olmasın pek çok şairimiz tarafından işlenmiştir, ancak Âkif Paşa, bu konuyu yepyeni bir bakış açısıyla ve müstakil olarak ele almıştır. Bu konudaki eserlerde çerçeve sadece “adem” kelimesiyle sınırlandırıldığı için böyle bir kanıya varılmış olmalıdır. Ali İhsan Kolcu, adem kavramını “yok” kelimesiyle de bağlantılı olarak değerlendirmiş ve masallardaki “bir varmış bir yokmuş” tekerlemesine de dikkat çekmiş olmakla birlikte verdiği örnekleri disiplinli bir adem felsefesinin ürünleri olarak kabul etmez. Abdülkadir Dağlar'ın seçtiği bütün örnekler ise “adem” kelimesine dairdir. Bkz. Ali İhsan Kolcu, *Türk Şiirinde Yokluk Fikri ve Âkif Paşa'nın Adem Kasidesi (Tahlil-Tenkid)*, Ankara 2002, s. 37-42; Abdülkadir Dağlar, “Kâmil-i Mevlevî'nin Kendi Şiirine Tuttuğu Ayna”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4 Summer 2008, s. 337-345.

Bekâ mülkin dilerseñ **varuñı yoğ** eyle dünyâ tek
Etek çek gördüğünden âfitâb-ı ‘âlem-ârâ tek G.156/1

N’ola ger oldıysa **fânî** Kûh-ken men **bâkîyem**
‘İşka bizdendür bekâ **yohdur** olmak **varumuz** G.120/3

Var fikrin **yoh** gamın çekmek nedür bir câm ilen
Bî-haber kıl kim maña bir ola **yohlğ varlğ** G.147/2

Örneklerden görüleceği üzere Fuzûlî, tasavvufun bu en girift meselelerini Türk şiir diliyle anlatmakta en az Yunus Emre kadar başarılıdır. Sadece var ve yok gibi iki Türkçe kelime ve bunun türevlerini kullanarak bunlara farklı anlamlar yükleyen Fuzûlî, üstün şiir dehasının bir sonucu olarak bu kavramları tekrarlarından da yararlanarak çok sanatlı bir şekilde şiirine yerleştirmiş, var yok tezadını çok ustaca kullanmıştır.

Fuzûlî’nin şiir diline yönelik bu çalışma bir kez daha göstermiştir ki onun şiir sanatının ucu bucağı, sonu payanı yoktur ve bu şiir sanatının içinde keşfedilecek daha nice sırlar vardır.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara 1999.
- DAĞLAR, Abdülkadir “Kâmil-i Mevlevî’nin Kendi Şiirine Tuttuğu Ayna”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4 Summer 2008, s. 335-371.
- DİLÇİN, Cem, “Fuzulî’nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi”, *Türkoloji Dergisi*, C.IX, S.1, Ankara 1991.
- DİLÇİN, Cem, “Fuzulî’nin Şiirlerinde Söz Tekrarlarına Dayanan Bir Anlatım Özelliği”, *Türkoloji Dergisi*, C.X, S.1, Ankara 1992.
- DİLÇİN, Cem, “Divan Şiirindeki Paralel ve Ortak Söz Yapılarından Metin Eleştirisinde Yararlanma”, *Türkoloji Dergisi*, C.XIII, S.1, Ankara 2000.
- DİLÇİN, Cem, *Fuzulî Divanı Üzerine Notlar*, Harvard University, Cambridge, 2001.
- ERGİN, İlke, *Fuzulî’nin Gazellerinde Karşıtlık* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Doğu Akdeniz Üniv. 2004, Gazimagusa

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Fuzulî Divanı (haz. Prof. Kenan Akyüz, Süheyl Beken vd.), Ankara 1990.

KOLCU, Ali İhsan, *Türk Şiirinde Yokluk Fikri ve Âkif Paşa'nın Adem Kasidesi (Tahlil-Tenkid)*, Ankara 2002.

KORTANTAMER, Tunca "Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişmesinin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler", *Eski Türk Edebiyatı Makaleler I*, Ankara 1993, s. 273-336.

TARLAN, Ali Nihat, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, III Cilt, Ankara 1985.

YAZICI, Gülgün, "Fuzulî'de Zıt Kavramların Kullanımı ve Tezatlî Anlatım", *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Cem Dilçin Armağan Sayısı, Harvard : Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, 2009 (Aralık 2009'da yayımlanacak.).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*